

NOMADI MARGINE

Međunarodni znanstveni skup
Budimpešta, 24. ožujak 2010.

Szerkesztette
Lukács István

A szerkesztő munkatársai
Dudás Előd
Mann Jolán

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2019

A konferenciakötet megjelentetését támogatták
Budapest Főváros XV. kerületi Horvát Önkormányzat
Ferencvárosi Horvát Nemzetiségi Önkormányzat
Kőbányai Horvát Önkormányzat
Lipótvárosi Horvát Önkormányzat
XIII. Kerületi Horvát Nemzetiségi Önkormányzat
Zuglói Horvátok Önkormányzata

SZAKMAI LEKTOROK

Medve Zoltán

Virág Zoltán

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő Lukács István

A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés Robinco Kft

ISSN 1789-3976 ISBN 978-963-489-082-9

TARTALOM

Stjepan LUKAČ	
Uvodna riječ	9
Katja BAKIJA	
Marko Bruerović (Marc Bruère Desrivaux) pjesnik i diplomat	11
Mario BEREČIĆ	
Novi početak – obnovljeno izdavaštvo na hrvatskom jeziku u Baji	21
Mirta BIJUKOVIĆ MARŠIĆ	
Izgubljene na margini	29
Timea BOCKOVAC	
Vulgarizmi u hrvatskom i mađarskom jeziku nekada i danas	37
Branka BRLENIĆ-VUJIĆ	
Nomadi margine – avangarda u Hrvatskoj i Mađarskoj (popunjavanje mozaika)	49
Franciska ČURKOVIĆ-MAJOR	
Karlovac 1918. Tragom jednog romana Gyule Somogyváryja	71
Aleksandra ĐURIĆ	
Trubarovi imaginarni čitatelji. Problem autorske knjižne posvete u protestantskoj literaturi 16. stoljeća	97
Előd DUDÁS	
Mađarski jezični utjecaj u <i>Prekomurskoj pjesmarici</i>	113

- Loretana FARKAŠ**
 Slavonska grafija u prvoj polovici 18. stoljeća121
- Šandor HORVAT**
 Arhaične molitve kod Hrvata u Mađarskoj153
- Tatjana ILEŠ**
 Tko je Antigona iz Dežmanove?183
- Sanja JUKIĆ**
 Fotostilistika pjesničkoga teksta – studium i punctum
 fototekstova Milorada Stojevića191
- Orsolya KÁLECZ-SIMON**
 Vlast, fantastika i utopija. Dodirne točke hrvatske i mađarske fantastične književnosti u 20. stoljeću199
- Marica KANIŽAI**
 Zamjena osobnih imena pomurskih Hrvata i zamjena jezika219
- Tomislav KREKIĆ**
 Preporodni pokušaji među bačkim i gradišćanskim Hrvatima231
- István LADÁNYI**
 Zaboravljen na međuprostoru / u međuvremenu. Ervin Šinko / Sinkó Ervin237
- Stjepan LUKAČ**
 Jezična subverzija kao prag postmoderne? (Ludističko-znanstveni ili znanstveno-ludistički eksperiment).....245
- Jolán MANN**
 Enver Čolaković – prešućeni pisac i prevoditelj mađarske književnosti253

Ivan MARKOVIĆ	
Hrvatski <i>Dvandva</i>	279
Anđelko MRKONJIĆ	
Ivan Mesner – iz margine u marginu	297
István NYOMÁRKAY	
Mađarski jezični utjecaji u hrvatskom prijevodu Verbecijeva Tripartituma	309
Tatjana PIŠKOVIĆ	
Rubna područja rodne kolebljivosti u hrvatskome jeziku	319
Goran REM	
Margina centra, donatologija	331
Helena SABLJIĆ TOMIĆ	
Žene i margina	341
Marko SAMARDŽIJA	
O jednom zaboravljenom prijedlogu „Kod reforme hrvatskoga pravopisa“	351
Krešimir ŠIMIĆ	
Funeralno pjesništvo Mavra Vetranovića	363
Anđelka TUTEK	
Gradišćanski anonimni zapis <i>Aleksander – Julijana Kreposna</i> na gradišćanskohrvatskoj pozornici	377
Nikola TUTEK	
Antun Karagić – Bunjevac što zasja između dva utamničenja (Svjedočenja iz časopisa <i>Danica</i> izdanih prije drugog svjetskog rata)	387

Alojzija TVORIĆ

Stilske posebnosti molitvi u molitveniku *Putni tovaruš*
Ane Katarine Frankopan Zrinski401

Tina VARGA OSWALD

Središte na rubu – mađarska i hrvatska avangardna li-
rika (književno-povijesni okvir)417

István VIG

O partikulama437

Petar VUKOVIĆ

Dijalektalno pjesništvo u bačkih Bunjevaca449

Enver Čolaković – prešućeni pisac i prevoditelj mađarske književnosti

JOLÁN MANN

Sveučilište u Zagrebu
mann.jolan@gmail.com

Summary: Enver Čolaković (Budapest, 1913 – Zagreb, 1976) writer, poet, the reputed translator of the Hungarian and German language literary works, who has, owing to his novel *The Legend of Ali Pasha* (Zagreb, 1944), become a canonized author of the Bosnian literature. Čolaković, who lived and worked in Zagreb after World War II, became a marginalized author because of his political reputation, but his marginality has some other reasons as well which have also affected his oeuvre. One of them was the fact that the author came from a multicultural family, which has, paradoxically, contributed to his marginalization: he was partly Hungarian, partly Bosnian, he lived in and was strongly connected to the Croatian culture, but today, he is regarded by all the three cultures as a familiar foreigner. Another reason for his marginality was the fact that he was mainly preoccupied with secondary intellectual activities (literary advisor, corrector, assistant editor, anonymous translator, etc.), which have negatively affected his primary creative activities. In spite of the fact that Čolaković's literary translations can be regarded as marginal, they are also very valuable, because they are a creative recreation of literary works.

Keywords: marginality, foreignness, multiculturalism, anonymity, ideology, identity, literary canon, translation of literary works, Endre Ady, Miroslav Krleža.

*Mint más a pezsgót, úgy itta a verset,
másnak a ló, a nő, a szesz a veszte
nagy téfjét ő a versekben kereste
mint más a pezsgót, úgy itta a verset.*

Károlyi Amy: Enver Čolaković

„Dugo zanemarivan i prešućivan, tek u novije vrijeme doživljava zasluženu pozornost i rehabilitaciju“ – piše Krešimir Nemeć o književniku Enveru Čolakoviću na prekretnici tisućljeća u jednoj leksikonskoj natuknici. (Nemeć 2000) Čolaković je uvršten i u abecedarij *Hrvatske enciklopedije* u čijem je članku predstavljen kao hrvatski književnik i prevoditelj bošnjačkog podrijetla. (Brozović 2000) Navedeni leksikografski članci, oslanjujući se prvenstveno na Čolakovićeve autobiografske izjave koje je posthumno objavio njegov sin, Zlatan Čolaković (1955.–2008.) koji je bio ujedno i čuvar njegove književne ostavštine, relativno dobro informiraju čitatelja o životu i književnoj djelatnosti Envera Čolakovića. (Čolaković 1990c: 399–406)¹ Bez obzira na tu činjenicu, ovaj put, računajući na to da je njegova rehabilitacija još u tijeku i da je za sada još upitno hoće li on uistinu postati kanonizirani autor hrvatske književnosti, ipak ću ukratko predstaviti ovog zanimljivog pisca stavljajući pri tome poseban naglasak na različite oblike njegove višestruke marginalnosti, odnosno višestrukog rubnog položaja.

Enver Čolaković rodio se 27. svibnja 1913. u Budimpešti od oca Bosanca, Vejsil-beg Čolakovića, bogatoga sarajevskog poduzetnika i majke Mađarice Ilone (kasnije Fatima-Zehra) Mednyánszky. Djetinstvo uglavnom provodi u Budimpešti i Sarajevu. Čolakovićev materinski jezik bio je mađarski, a u obitelji se koristio i njemački jezik. Hrvatski (bosanski) jezik naučio je teškom mukom u školi, a prvu svoju knjigu na hrvatskom jeziku pročitao je tek u drugom razredu gimnazije. Prvi književni pokušaji također su mu bili na mađarskom jeziku, ali oni nisu sačuvani u njegovoj rukopisnoj ostavštini. Čini se da podatak prema kojem bi neki Čolakovićev tekst pod njegovim krsnim mađarskim imenom i majčinim prezimenom (László Mednyánszky) izašao u legendarnom mađarskom časopisu *Nyugat*, spada u svijet legendi. Zlatan Čolaković u svojem uvodnom tekstu *Bibliografije Envera Čolakovića*, pozivajući se na izjavu Stojana D. Vujičića, navodi da je prva

1 O marginalnosti Envera Čolakovića vidi još Čolaković, Zlatan: O prešućivanju i zatajivanju Envera Čolakovića. *Marulić*, 23 (1990.), str. 521–522.

Čolakovićeve pjesma na mađarskom jeziku u spomenutom časopisu izašla 1926. kada je njezin autor imao tek 13 godina. (Čolaković 1990c: 407). Stojan D. Vujičić u jednom svojem eseju povodom pete obljetnice smrti Envera Čolakovića spominje esej pod naslovom *Lidércfény (Divlji ogranj)* koji je prema Čolakovićevoj biografiji (ne spominje kojoj) izašao u časopisu *Nyugat*. (Vujicsics 1981: 1238.) U tom časopisu međutim nije objavljena nijedna publikacija autora toga imena (ali se u više navrata navodi poznati slikar László Mednyánszky), niti pjesma niti esej pod naslovom *Divlji ogranj*. Ako i postoje Čolakovićeve publikacije na mađarskom jeziku u međuratnom razdoblju, najprije ih treba pronaći. Ili možda za njih vrijedi ono što u autobiografskom tekstu *Knjiga majci* piše sam Čolaković: „Svoje prve pjesme nisam ni napisao. [...] To su nedonoščad moje poezije, prve brazde na njivi mog pjesničkog izživljavanja, najčišće moje »subjektivne« pjesme, ali vjerojatno moja najslabija intimna lirika. Ipak ih volim kao drage pokojnike.” (Čolaković 1990b: 364)

Čolaković je stekao iskustvo marginalnog položaja i neprihvaćenosti zbog svoje multikulturalnosti već kao dijete: njegov mađarski bratić u svađi ga je nazvao „šmrkavim muslimanom”, a u Sarajevu su ga njegovi školski drugovi smatrali „»trulim begom, sinom onog propalog grofa«, što ima bijele konje za trku, i Švabicu za ženu”: „Već u prvom razredu osnovne škole mene je stala mučiti moja dvojezičnost. Učitelju sam na postavljena pitanja odgovarao tako lošim jezikom i tako krivim naglaskom, da mi se razred smijao.” (Čolaković 1990b: 366, 379) Međutim, isto to dijete je „već kao drugoškolicac čitao Petőfia, Berzsenyia, osobito Csokonaia i Kazinczya [...] i gotovo napamet naučio neke epose [...] te je krišom stao čitati pjesme njemačkih klasika.” (Čolaković 1990b: 379)

Osnovnu, a djelomično i srednju školu pohađao je u Sarajevu, a u Budimpešti i u Beogradu studirao matematiku i fiziku, a povijest je diplomirao u Zagrebu tek 1959. Prema njegovim bibliografijama, 30-ih godina počeo je objavljivati svoje književne tekstove, ali u do sada najpotpunijoj *Bibliografiji Envera Čolakovića* kao najraniji datum neke njegove publi-

kacije stoji tek 1939. godina. O svojoj mađarskoj poeziji koja je većinom bila njegova jedina književna preokupacija sve do 1936. godine, pisao je majci da se razvija posve samostalno, bez ikakve veze s njegovom „balkanskom“ literaturom.

Zanimljivo je primijetiti da se Čolaković otprilike u to doba, to jest sredinom 30-ih godina odlučio za drugi marginalni položaj pjesnika umjesto prvog, naime, „da pomalo utrnem svoju mađarsku literaturu i da je pretočim u jezično more moje velike ljubavi – Bosne!“ (Čolaković 1990b: 385) Ta se odluka, međutim, nije mogla bez daljnjega ostvariti, naime: „Primijetio sam u svojoj mađarskoj frazeologiji da ona zvuči nekako »balkanski«, zato sam odlučio postati pjesnikom Bosne (bijene i ponosne) i sve druge jezike eliminirati iz svoje poezije. (Ipak sam sinoć napisao jednu »mađarsku« pjesmu koja je čak neprevediva! Da je bacim? Nipošto! Lijepa je i volim je!) [...] Nešto od onog mađarskog, tursko-tatarsko-avarskog, nešto od onog Hazárskog i Árpádovskog, divljeg, lutalačkog, revolucionarnog, a ipak panonskog, širokog, gotovo lijenog – ostalo je ukorijenjeno u mom slavenskom jeziku, u tom jeziku čudnih skeptika, sentimentalnih plavobradih zemljoradnika, koji ipak umiju podivljati pa doći pod Carigrad, kojima ni vijekovi ne moguše dati svu tvrđinu i stjenovitu čvrstoću Dinarske rase, premda je takvom zovu. Zato je jezik moje poezije svojstven.“ (Čolaković 1990b: 393)

U predgovoru antologije *Zlatna knjiga mađarske poezije* pripisuje veliku ulogu svojoj majci u donošenju te svoje davne odluke, koja je, premda je i sama bila Mađarica, upozorila svoga sina da je nemoguće opisivati i doživljavati sudbinu slavenskog naroda jezikom Mađara jer se matični jezik i matična kultura međusobno uvjetuju, i „da je usto mnogo vrednije upoznati naš narod s djelima Petőfia ili Adya, nego sam pisati njihovim jezikom.“ (Čolaković 1978: 5) Bez obzira na tu odluku, u Čolakovićevim djelima, posebno pjesmama, vrijedilo bi ispitati mogući utjecaj mađarske književnosti. U pjesmama *U telefonsku slušalicu* i *Mali oglasi* nastalima sredinom šezdesetih godina, primjerice, očite su misaone i formalne podudarnosti s kratkom prozom, jednominutnim novelama Istvána Örkénya. (Čolaković 1990: 149, 150)

Čolaković od 1939. godine stalno živi u Sarajevu. U sarajevskim je i zagrebačkim književnim časopisima objavljivao pjesme i prozu te političke osvrte u kojima se zagovara bosanskohercegovačke muslimane. Njegov program da postane pjesnikom Bosne, koji je najuspješnije ostvario u romanu *Legenda o Ali-paši*, piscu pretpostavlja marginaliziran položaj u okviru hrvatske književnosti. Čolaković je bio svjestan tih mogućnosti kada je napisao sljedeće misli o svojem bosanskom jeziku: „često nastojim zastarjele provincijalizme, samo ako su našeg jezičnog korijena i specifično naši (bosanski) oživjeti – i upotrebljavam ih. U mojim pjesmama (a osobito u prozi), u kojima opisujem svoju Bosnu, mnogo je slaviziranih turcizama i nemodernih provincijalizama. Namjera mi je, majko, da bar u literaturi sačuvam jezik mojih pradjedova, jer on naglo umire. Potpuno sam svjestan odgovornosti koju time uzimam na sebe jer ograničujem čitalački krug gotovo na opseg regionalnog, provincijskog, ili pak nagonim čitatelja da lomi, prekida, masakrira tekst stalnim virkanjem u rječnik.“ (Čolaković 1990b: 393)

Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske Čolaković je bio na vrhuncu stvaralačke snage. Službena politika NDH bosanskohercegovačke muslimane je smatrala pripadnicima hrvatskog naroda. Kulturna politika režima prigrlila je bosanskohercegovačke pisce u to vrijeme te je primjerice Matica hrvatska objavila veliki broj naslova muslimanskih književnika. Pozitivni prijam službene kritike za Čolakovićevu *Legendu o Ali-paši* i način argumentiranja te kritike, kao i dodijeljena mu književna nagrada za najbolji hrvatski roman 1943. godine još prije objavljivanja same knjige 1944., osim zbog pravih vrijednosti tog romana bili su potaknuti i kulturnopolitičkim nastojanjima Nezavisne države Hrvatske. (Kisić Kolanović 2007: 71)

Prisvajanje Čolakovićevog glavnog djela u hrvatski nacionalni književni korpus u to doba, kao i njegovo ideološko priključenje hrvatskom književnom centru naglo će se promijeniti s promjenom vlasti nakon Drugog svjetskog rata. Zbog suradnje s ustaškim režimom u čijoj je diplomatskoj službi od kra-

ja kolovoza 1944. angažiran u budimpeštanskom poslanstvu NDH kao prevoditelj (Kisić Kolanović 2007: 71) ili povjerenik hrvatske vlade za kulturnu razmjenu (Čolaković 1990c: 401), nakon povratka iz Mađarske u Zagreb, a zatim u Sarajevo uhićivan je u više navrata i premda je uvijek puštan na slobodu njegova tek započeta književna karijera ipak se prelomila.

Niz godina mu nije bilo dozvoljeno objavljivati vlastite radove, a u Sarajevo se nakon rata nije se usuđivao vratiti zbog zabrinutosti za vlastiti život. Desetljećima živi u Zagrebu kao marginalizirani kulturni djelatnik, a u prvo je vrijeme bio prisiljen prihvatiti čak i anonimnost. Mnogo prevodi s mađarskog i njemačkog jezika, objavljuje i stručne tekstove iz fizike i matematike, a radi i kao profesor, lektor ili korektor. Uglavnom djeluje na marginalnom području književnosti, bavi se umjetničkim prevođenjem mađarske i njemačke književnosti. Da se umjetničko prevođenje zaista nalazi na rubu književne djelatnosti ili da ga barem tamo smještaju totalitarne vlasti, dokazuje i činjenica da je Čolakoviću s vremenom bilo dopušteno baviti se time. Djelovanje na margini, međutim, imalo je, osim majstorski prevedenih djela, i druge korisne rezultate. Tu spadaju članci o mađarskoj muzičkoj pedagogiji koje je Čolaković pisao u suautorstvu sa svojom ženom, Stelom Čolaković, profesoricom klavira, kao primjerice nekrolog Zoltánu Kodályu.²

Čolakovićeva književno prevoditeljska djelatnost posebno je zanimljiva s aspekta problematike marginalnosti. Pitanje je: Kako promatrati Čolakovićevu književno-prevoditeljsku djelatnost u kontekstu njegova cjelokupnog opusa? Nakon Drugog svjetskog rata kada je zbog političkih razloga na njega bila bačena dvadesetogodišnja anatema, književno prevođenje je bilo gotovo jedino područje koje mu je bilo preostalo. Simbolično je da je jedno vrijeme bio anonimni³, a kasnije čak

² Čolaković, Enver: Muzička pedagogija u Mađarskoj. Suautorica: Čolaković, Stella. *Muzika i škola*, 8 (1963.), 138–141.; Čolaković, Enver: Zoltán Kodály. In memoriam. Suautorica: Čolaković, Stella. *Muzika i škola*, 12 (1967.), 2–6.

³ Šinko, Ervin: Četrnaest dana. Roman. Preveo s mađarskog E[nver] Č[olaković]. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske. 1947.; *Eto ide naša sila. Uz omladinsku prugu*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske. 1947.; *Pripovijetke*. Zagreb: Zora. 1950.

imenovani prevoditelj⁴ djela Ervina Šinka na hrvatski jezik. Šinko je nakon rata isto tako zbog ideoloških razloga bio prisvajan u hrvatsku književnost kao Čolaković za vrijeme rata.

O tome da je Čolaković i te kako bio svjestan marginalnog statusa književnog prevođenja svjedoče njegove riječi u Pogovoru zbirke pjesama Zoltána Csuke na hrvatskom jeziku: „Gotovo svi književnici koji, uz originalno stvaralaštvo, prilaze i teškoj i odgovornoj kulturnoumjetničkoj djelatnosti prevođenja, čine taj mučni umjetnički posao na štetu svog daleko lakšeg, unosnijeg i efektivnijeg vlastitog stvaralaštva, i – najčešće – namjesto afirmacije, ugleda, pohvala i zahvalnosti, čak padaju u zaborav kao originalni pisci. Njihova imena s naslovnih stranica prelaze na treću stranicu često tiskana jedva vidljivim slovima, a kritika ih – pogotovu ako su im prijevodi izvrsni, glatki, tečni, čitki – ponajčešće zaboravlja jer je njihovim posredstvom upoznala stranog pisca pa se bavi analizom njegovih književnih kvaliteta, ili samo uz put spomene prevodioca koji je, zatumljujući svoj vlastiti stav prema knjizi koju pretače iz jednog jezičnog medija u drugi, nastojao sebe, svoju stvaralačku ličnost, što više staviti u službu autora originala.“ (Čolaković 1972: 100)

Taj paradoks, naime da je pisac upravo zbog svoje multikulturalnosti postao marginaliziran (i to upravo u poslijeratnoj Jugoslaviji), to jest doživio sudbinu bošnjačkog književnika u Zagrebu, ipak se nije dogodio odmah. Naime, smatram da je, ustvari, riječ o procesu koji, usprkos tvrdnjama gore navedenih leksikonskih i enciklopedijskih članaka, traje i dandanas. Za života se Čolaković u više navrata autorefleksivno osvrnuo na tu problematiku, doživjevši svoju tuđost u domaćim prilikama: „Ljudi tvrde da iznimaka nema, a ja sam eto ta iznimka, koje nema, odnosno ne smije biti, ali ja, zbog toga, postojim, tu sam, živim, udišem zrak i ljubim čeoce svog sina, a ne bih smio postojati radi uzakonjenosti nekih primitivnih zasada koje jasno i glasno vele da mene ovakvog kakav jesam, ne smije biti.“ (Čolaković 1990a: 39)

4 Šinko, Ervin: *Aronova ljubav. Lirska pripovijetka*. Preveo s mađarskog rukopisa Enver Čolaković. Zagreb: Zora. 1951;

Izvan domaćih prilika, kad ih se oslobodio, primjerice šezdesetih godina na svojim brojnim putovanjima u Beč ili u Budimpeštu, ta je tuđost dobila svoju funkciju stranca, gosta na proputovanju. Čolakoviću su, stoga, putovanja i druženja u budimpeštanskim i bečkim književnim krugovima, i to tek od sredine šezdesetih godina, kada je dobio putovnicu, značila, ne samo privremeni bijeg iz domaćega, nesklonoga mu kruga, nego i prihvaćenje tuđosti u ulozi stranca. Naravno, ta tuđost se ublažuje ukoliko uzmemo u obzir činjenicu da mu je i mađarska i austrijska (njemačka) kultura bila bliska i dobro poznata. Upravo se ta dobro poznata i bliska atmosfera osjeća u njegovom novinskom dopisu kulturnog sadržaja pod naslovom *Decembar u Budimpešti* koji pruža panoramu budimpeštanskog kazališnog programa od opere do dramskih produkcija u sezoni 1967. U taj je članak ukomponiran i pogled kazališnog kritičara koji od sedamnaest premijera ističe, a pri tome odmah i ocjenjuje, najzanimljivije predstave – među njima drame *Simeon sa stupa* Imrea Sarkadia, *Sveca* Gábora Thurzóa, *Preživjele* Ivána Boldizsára i *Priznanje ženoubojice* Istvána Békefia.

Što se tiče vrednovanje književne djelatnosti Envera Čolakovića u današnjici, smatram da je ona u hrvatskoj književnosti danas marginalizirana dok je u bosanskohercegovačkoj, odnosno bošnjačkoj književnosti Čolaković postao kanoniziran kao autor jednog od najpopularnijeg romana *Legenda o Ali-paši* i prvog bošnjačkog romana u stihovima *Jedinac*. Čolakovićevo djelo s jedne je strane pratila politička marginalizacija te prešućivanje u Titovoj Jugoslaviji, u SR Hrvatskoj i u SR Bosni i Hercegovini podjednako, a s druge strane, u postjugoslavenskom razdoblju se pojavljuju (opet u najvećem dijelu pod utjecajem kulturne politike) razlike u ocjenjivanju istog autora u pogledu nacionalne važnosti. Na primjeru slučaja kanonizacije Čolakovićevog djela dobro se vidi kako stvarne ili imaginarne državne granice mogu funkcionirati kao ideološke margine i koliko otporna može biti takva vrsta marginalnosti.

Osim prevođenja Čolakoviću je manje-više bilo dozvoljeno raditi i kao lektor te pomoćnik urednika u Krležinom Leksikografskom zavodu, ali također anonimno. Krleža je o tome Enesu Čengiću rekao sljedeće: „Enver je bio naš službenik u Zavodu. Imali smo nekih nesporazuma, ali što napravi, napravi dobro. Razumije se u muziku, preveo je majstorski niz libreta, a i tekstovi su mu sasvim solidni. Kad je nedavno izašla njegova *Legenda o Ali-paši*, poslao sam je Rodoljubu Čolakoviću s riječima: Evo teme Bosne, bolje nego kod jednog Tvog prijatelja.” (Čengić 1990: 151) Odnos između Krleže i Čolakovića moguće je promatrati kao primjer centra i margine, kanoniziranog i prešućivanog, odnosno neprihvaćenog pisca. Rubni položaj, marginalni status, međutim, često izoštri vid: u tom pogledu poučno je usporediti Čolakovićeve eseje o Adyvoj lirici s Krležinim esejima i izjavama o istom autoru. Naime, nomadi lutajući u pustinji izvan zidina nastanjenih ljudskih zajednica moraju imati oko sokolovo.

Čolaković je u razdoblju od 1957. do 1969. godine Adyvoj lirici posvetio sedam eseja, odnosno prikaza.⁵ Među njima se ističe esej kronološki drugi po redu, pod naslovom *Ady* iz 1961. koji je proširena verzija istoimenog članka objavljenog četiri godina ranije, a u bitnim crtama pokazuje utjecaj Krležinih eseja o Adyju⁶ (ili barem pokazuje očito podudaranje s nekima od njihovih tvrdnji).

Primjerice, Adyeva ljubavna lirika i čitava njegova lirska pojava po mišljenju obojice autora nosi feminine crte. Prema tome, po Čolakoviću Ady je „...poput mladića u pubertetu

5 *Ady*. *Život*, (Sarajevo), 6 (1957.), 7–8, str. 27–37.; *Ady*. *Književnik*, (Zagreb), 3 (1961.). 23., sv. 1, str. 570–588., Madžarska kulturna geneza u spektru Adyjeve umjetnosti. *Rukovet*, (Subotica), 9 (1963.). 7–8, str. 400–401.; *Mladi Ady*. *Revija*, (Osijek), 7 (1967.), 2, str. 46–49.; Pred Adyjevim spomenikom. *Telegram*, (Zagreb), 11 (1969.), (18 travnja. 14.); Pjesnik – nerazrješiva zagonetka (uz pedesetogodišnjicu smrti Endre Adyja). *Hrvatski književni list* (Zagreb), 2 (1969.), 11, str. 9.; Burevjesnik *Ady*. *Poezija* (Novi Sad), 1 (1969.), 2, str. 76–79. (Prema podacima Bibliografije Envera Čolakovića. Vidi: [Čolaković 1990: 407–426])

6 Krleža, Miroslav: Madžarski lirik Andrija Ady (1930.); Madžarska varijacija (1922.). *O Erazmu Rotterdamskom*. (Sabrana djela Miroslava Krleže Eseji i članci 2.). Priredio: Malinar, Anđelko. Sarajevo: Oslobođenje. 1979. str. 47–69., 71–92.

zaljubljen u svoju Ledu" (Čolaković 1961: 571) dok u Krležinom eseju o Adyevoj lirici čitamo sljedeće: „U histeričnom plakanju za ženom, »u luci mladenačkih ruku« tu su proklinjali, nošeni jalovim mislima o smrti, netaknuti i čisti snovi o imaginarnoj Ledi...” (Krleža 1979b: 51) Čolaković se čak i poziva na svog uglednog prethodnika u predstavljanju Adyevе lirike hrvatskom čitateljstvu citirajući njegov kasniji esej: „Ady je novum u mađarskoj književnosti, on je u nju, kako Krleža veli, »donio parišku dekadentnu liriku«”. (Čolaković 1961: 571)

Čolaković usvaja i Krležino mišljenje o paraleli Petőfi-Ady u mađarskoj književnosti koje se očituje i u prvobitnom naslovu Krležinog eseja *Mađarske varijacije* u časopisu *Nova Evropa: Petefi i Ady, dva barjaka mađarske knjige*. U Čolakovićevom eseju o toj paraleli svjedoči tvrdnja prema kojoj „Adyjeve utjecaj na razvoj mađarske poezije jednako je velik kao Petőfijev.” (Čolaković 1961: 571–572) Ta paralela je prihvaćena u hrvatskoj recepciji mađarske književnosti, o čemu svjedoči i izbor Antuna Šoljana u njegovoj *Antologiji 100 pjesnika svijeta* uz dvojicu mađarskih pjesnika, Petőfia i Adya.⁷ U predgovoru antologije *Zlatna knjiga mađarske poezije* Čolaković ističe također tu dvojicu mađarskih pjesnika, premda je jedna od značajki njegove antologije upravo iznimno široka panorama, detaljan prikaz mađarskog pjesništva u izboru velikog broja autora (ukupno 193) od samih početaka do suvremenog doba. (Čolaković 1978: 5)

Na Krležin pristup temi podsjeća i naracijska metoda ovog Čolakovićevog eseja u nekim njegovim misaono-tematskim konstrukcijama, primjerice pristup suvremenoj modernoj mađarskoj kulturi preko etnogenetičke teorije: „U mađarskoj književnoj kronologiji, u povijesti kulture tog čudno evroazijskog nomadskog naroda što je naselio Panoniju i PotkarpatSKU kada su tamo živjeli već drugi formirani narodni elementi potisnuti od toga vala novih barbara, Ady nije prirodno evolutivni lik nastao nužnim povećanjem razvojne elongaci-

⁷ Vidi: *100 pjesnika svijeta*. Uredio: Šoljan, Antun. Zagreb: Stvarnost. 1971. Petőfieve i Adyevе pjesme u Čolakovićevom prijevodu: str. 203–205 i 333–338.

je – on je u njoj skok, revolucija, kvalitativno i kvantitativno oprečan svemu što je zatekao.” (Čolaković 1961: 572) Dok je, međutim, u Krležinoj argumentaciji taj pristup mađarskoj kulturi preko znanstveno osnovane etnogenetičke teorije u funkciji obaranja ideje o mađarskoj supremaciji, o toj „lažnoj mitološkoj konstrukciji o dolasku »državotvornih« Madžara” (Krleža 1979a: 73), u Čolakovićevom tekstu ona već predstavlja anakronizam. Naime, 1922. i 1930. kada su nastali Krležini eseji o mađarskoj kulturi, ideja o mađarskoj supremaciji bila je živa u političkoj ideologiji tadašnjeg mađarskog režima, ali 1961., za vrijeme poslijeratnog komunističkog režima ona je već bila marginalna i neaktualna. Ova etnogenetička teorija čija je sastavnica etnostereotip o Mađarima kao o posljednjim civiliziranim barbarima Europe, posljednjim pokrštenim poganima koji su se uklještili između Germana i Slavena, javlja se i u pogovoru zbirke prijevoda Csukinih pjesama *Moje dvije domovine*. (Čolaković 1972: 102) Čolaković se za pisanje ovog svojeg eseja o Adyu služio i drugim izvorima, mađarskim stručnim referencama koje su većinom bile objavljene također između dva rata.⁸ U izboru Adyevih pjesmama koje će u vlastitom prijevodu citirati, nastupa sasvim samostalno, a osim pjesama poziva se i na Adyevu publicistiku i korespondenciju. U tom pogledu slijedi suvremeno mišljenje mađarskih povjesničara književnosti, naime da je Adyeva publicistika iznimno značajna za potpunu recepciju njegova pjesništva, jer se u njoj javljaju iste teme i motivi kao kasnije u pjesmama.

Čolaković opaža antagonizme u Adyevoj lirici, a istovremeno i njezinu sintetizirajuću snagu: „bezvjerac i zaneseni vjernik” te „nacionalist do šovinizma i internacionalist” (Čolaković 1961: 570) kao i to da je ona „sinteza najočitijih protuslovlja, buntovnosti i krotkosti, zdravlja i bolesti, dekadencije i upravo vizionarske naprednosti, pijanog zanosa i pretrije-

8 Pintér, Jenő: *A magyar irodalom története II*. Budapest: Franklin. 1928.; Sík, Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka*. Budapest: Pallas. 1929.; Bölöni, György: *Az igazi Ady*. Paris: Atelier. 1934.; Schöpflin, Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest: Nyugat-Grill. 1937.; Révai, József: *Ady*. [Budapest]: Szikra. 1945.; Révész, Béla: *Ady Endre tragédiája*. Budapest: Athenaeum. 1925.; Ady, Lajos: *Ady Endre*. Budapest: Amicus. 1923.

znog, gotovo do cinizma hladnog skepticizma, faun-Apolon". (Čolaković 1961: 571) Iz aspekta teme ove studije posebno je zanimljivo uočiti kako se pojavljuje pojam „nomadstva“ u kontekstu Adyeve lirike u ovom Čolakovićevom članku. Citirajući iz Adyevog članka *Paul Gauguin* – „Njegova ga divlja, zla, *nomadska* krv tako progoni, kao da su u njemu dva čovjeka. Jedan: apostol, nesretan, svet. Drugi: zvijer, opak, odvratn...“ [ist. J. M.] (Čolaković 1961: 581) – Čolaković konstatira da Ady pišući o Gauguinu zapravo opisuje sebe. Nomadstvo, dakle, u Čolakovićevom tumačenju može biti simbol umjetnika koji se u svojoj ekscentričnosti razlikuje od normalnog i smirenog čovjeka. Usporedimo li ovo – pa makar i citatno mjesto u Čolakovićevom tekstu s drugom njegovom uporabom pojma nomadstva – „U mađarskoj književnoj kronologiji, u povijesti kulture tog čudno evroazijskog *nomadskog* naroda“ [ist. J. M.] – naići ćemo na poznati etnostereotip o Mađarima, koji povezuje barbarstvo i divljaštvo s nepatvorenim umjetničkim.

Kronološki treći esej po redu koji je posvetio Adyu pod naslovom *Mađarska kulturna geneza u spektru Adyjeve umjetnosti* ponavlja taj etnostereotip: „... on [Ady] je pramađžar čak i onda kada piše esej o Gauguinu.“ (Čolaković 1963: 400) Misaoni tok tog eseja također u mnogome prati Krležin pristup istoj temi, te već i sam naslov ovog Čolakovićevog teksta daje naslutiti da ćemo uz pjesnikov portret dobiti i panoramu cijele mađarske kulture. Čolaković kao da na nekim mjestima vodi dijalog s Krležinim prethodnim esejima o mađarskoj književnosti, potvrđujući i dalje razvijajući njihove konstatacije: „Istina je, da je u mađarsku stvarnost pao kao bomba, kao vjesnik novog i borbenog, ali je tu i takvu bombu vjekovima pripremao pramađžarski susuk da ruši i sruši sve nevaljalo i bolesno.“ (Čolaković 1963: 401)

Četvrti po redu Čolakovićev esej posvećen Adyu je zapravo uvodni tekst njegovih prijevoda Adyevih ranih pjesama *Mladi Ady*. Odmah na početku spominje Krležinu presudnu ulogu u informiranju hrvatske čitateljske publike o Adyevoj

lirici: „Zaslugom prvenstveno Miroslava Krležę i drugih naših esejista i prevodilaca s mađarskog jezika nesumnjivo najveći pjesnik Mađarske s razmeđa XIX i XX stoljeća i jedan od velikih pjesnika svjetske književnosti, Endre Ady, kod nas već odavna nije nepoznat.“ (Čolaković 1967: 46) U prigodničarskim tekstovima poput prikaza svečanosti povodom 50. obljetnice Adyevę smrti pod naslovom *Pred Adyjevę spomenikom* Čolaković osim Krležę citira i Ervina Sinka, njegov predgovor u zbirci Adyevih pjesama *Krv i zlato* u prijevodu Danila Kiša.⁹

Osim o Ady, Čolaković je najviše pisao o svojim mađarskim suvremenicama. Po broju osvrtā na prvom mjestu stoji književno-prevodilačka djelatnost Zoltána Csuke. Od sredine šezdesetih godina do početka sedamdesetih napisao je o njemu sedam kritičkih osvrtā. U eseju *Zoltán Csuka i njegovo „Ognjeno zvono“* prikazuje Csukinu djelatnost na području afirmacije mađarske manjinske književnosti u Vojvodini, a nakon povratka u domovinu, i jugoslavenskih književnosti u Mađarskoj. U kritičkom prikazu Csukinog prijevoda prvog djela *Zastava* Miroslava Krležę *U sjeni crnog orla* iznosi i svoje mišljenje o osnovnim pravilima umjetničkog prevođenja tvrdeći da „za prijevod nema veće opasnosti nego da djeluje kao – makar i majstorski dotjerana – kopija!“, te prihvaća redigiranje originala ukoliko to zahtjeva novi jezični medij, ali prigovara prevoditelju kada on nepotrebno „dekrležira“ original. O Zoltánu Csuki ustanovljuje da „kolikogod je on odličan prevodilac proze, ipak prvenstveno ostaje veliki prevodilac stihova“, što najbolje mogu ilustrirati primjeri *Balade Petrice Kerempuha* u njegovu mađarskom prijevodu. (Čolaković 1966: 55–61) Vrlo je zanimljivo da Čolaković, vjerojatno među prvima naglašava tezu prema kojoj su *Zastave* isto toliko mađarski, koliko i hrvatski ili austrijski roman. (Čolaković 1966: 69)

Čolaković je bio zaslužan i za upoznavanje hrvatske publike s nekim od svojih vršnjaka – mađarskih književnika koje je, budući da ih je osobno poznao, u svojim predgovorima i prikazima doslovno predstavio čitateljima. Oni nisu bili uvijek

⁹ Ady, Endre: *Krv i zlato*. Preveo: Kiš, Danilo. Predgovor: Šinko, Ervin. Novi Sad: Forum. 1961.

najpoznatiji autori. Pisao je, primjerice, o Imreu Csanádiu ili Györgyu Bácskiu u kojem je mogao prepoznati čovjeka njemu slične sudbine: mađarskog pjesnika iz Rumunjske koji se rodio i djetinjstvo proveo u Zagrebu. Imre Csanádi, i sam sastavljač jedne antologije suvremenog mađarskog pjesništva, pomagao mu je pri izboru mađarskih pjesnika 19. stoljeća za antologiju *Zlatna knjige mađarske poezije*.¹⁰

Čolakovićeva je zasluga i objavljivanje samostalne pjesničke zbirke Gyule Illyésa na hrvatskom jeziku. Ta knjiga je posebno vrijedna i zbog toga što je u njoj prvi put objavljena originalna inačica Illyésove *Jedna rečenica o tiraniji*, pjesma „općečovječanska i metamadžarska uvijek suvremene istine o tragediji malog čovjeka u velikom svijetu”.¹¹ Pjesma koja je nastala 1950., prvi put je bila tiskana za vrijeme mađarske revolucije, 2. studenog 1956. u časopisu *Irodalmi Újság (Književne novine)*. Ovu je inačicu pjesme, međutim, Illyés na pamet rekonstruirao, a osim nje je postojala i originalna, duža verzija koju je pjesnik sakrio za vrijeme diktature staljinističkog tipa u Mađarskoj. Rekonstruirana verzija koja ima 183 stiha služila se izvorom i za prvo objavljivanje u knjizi, tek 1986. u Illyésovoj zbirci *Pohod u magli (Menet a ködben)*. Originalna i duža verzija pjesme – koja se sastoji od 200 stihova, to jest 50 četverostihova – prvi put je objavljena u Illyésovoj zbirci izabranih pjesama u dvojezičnom (hrvatsko-mađarskom) izdanju u izboru Envera Čolakovića. To je dakle ujedno i prvo objavljivanje originalne verzije te legendarne Illyésove pjesme na mađarskom jeziku. U Mađarskoj će ona prvi put biti objavljena tek 1987. u časopisu *Tiszatáj*. (Čolaković 1971: 159)

U pogovoru Illyésove zbirke Čolaković daje i nekoliko vrijednih opaski o stilu Illyésove lirike: „Illyésovu je poeziju posebno teško prevoditi na evropske jezike zarad njegove jezične »sancta simplicitas«, jer on leksikom narodnog govornog jezika stvara vrhunska poetska djela. Sva je tajna veličine njegova stila u odnosima između riječi, dakle, u sintaktičkim

10 *A magyar valóság versei 1475.–1945. I.–II.* Izabrao i redio: Csanádi, Imre. Budapest: Magvető, 1966.

11 Čolaković, Enver: Pogovor u knjizi: Illyés, Gyula: *Poezija*. Preveo: Čolaković, Enver. Zagreb: Mladost, (Biblioteka Orion). 1971. 159.

kombinacijama koje su – s obzirom na specifičnost mađarske sintakse – gotovo neprevedive bez neophodnog »uljepšavanja«, »opisnog objašnjavanja«, odnosno kompliciranja jasne i jednostavne rečenice originala.“ (Čolaković 1971: 160)

Čolakovićevo glavno djelo na području prevođenja mađarske književnosti kao i njezino predstavljanje hrvatskoj publici zasigurno je njegova antologija *Zlatna knjiga mađarske poezije*. U ostvarenju tog cilja bio je vrlo zahtjevan i tu je istu zahtjevnost očekivao od sličnih izdavačkih pothvata i u Mađarskoj. Pišući kritički osvrt o antologiji *Malo zrcalo srpskohrvatske književnosti (A szerbhorvát irodalom kistükre)*¹² Čolaković u njoj primjećuje koncepcijski nedostatak: „Postoji li, naime, srpskohrvatska (hrvatskosrpska) književnost kao organska, estetska, duhovna cjelina u cijeloj povijesti? Smije li se srpskim srednjovjekovnim biografijama srpsko-pravoslavnih svetaca, svećenika i vladara, pisanim slavensko-serbskom redakcijom staroslavenskog jezika i u kakvom smislu predočiti ono »hrvatsko«? Ima li npr. kosovski ciklus srpske narodne epike bilo kakve veze s hrvatskom narodnom lirikom ili s epikom bosansko-hercegovačkih muslimana, čiji su se junaci borili s druge, tada neprijateljske strane? Isto je tako teško hrvatskim glagoljašima, pa i baroku i renesansi, koji zaista idu u drugi i drugačiji duhovni i kulturni krug nego istodobna i osobito ranija srpska književnost, pripisati »srpskohrvatski« jer su i Vuk Stefanović Karadžić i Gajev ilirski pokret kasnijeg datuma. [...] O zbližavanju, pa čak i o (ne samo jezičnoj) srodnosti hrvatske i srpske književnosti može biti riječi tek mnogo kasnije...“ (Čolaković 1970)

S pozicije marginalnosti je pak posebno vrijedna pažnje njegova tiha jadikovka u obrani perifernih, marginalnih egzotika: „velika je šteta što je uopće izostala [...] specifična vrsta narodne lirike Bosne i Hercegovine: sevdalinke, i barem jedna od crnogorskih narodnih pjesama, prema kojima se gotovo svi (i domaći i strani) antologičari odnose pomalo mađehinski. [...] Šteta što autor predgovora nije niti spomenuo

12 A szerbhorvát irodalom kistükre a kezdetektől 1945-ig. Urednički odbor: Csuka, Zoltán et al. Budapest: Európa, 1969.

(makar i većinom izgubljen) glagoljašku književnost Hrvata. [...] Izostali su, na žalost, makar i najškrtriji prikazi teksto-va iz listina i sa stećaka u Bosni i Hercegovini. [...] Možda je malo povrijeđen i osobni lokalni patriotizam recenzenta što u cijeloj knjizi nije naišao na ime niti jednog autora muslimana iz Bosne i Hercegovine!" (Čolaković 1970)

LITERATURA

- Čengić, Enes: *S Krležom iz dana u dan: 1. Balade o životu koji teče: 1956–1975*. Sarajevo: Svjetlost. 1990., str. 151.
- Čolaković, Enver: *Ady. Život*, 6 (1957.), str. 27–37.
- Čolaković, Enver: *Ady. Književnik*, 3 (1961.), str. 570–588.
- Čolaković, Enver: Madžarska kulturna geneza u spektru Adyjeve umjetnosti. *Rukovet*, 9 (1963.). str. 400–401.
- Čolaković, Enver: U sjeni crnog orla. [Miroslav Krleža. A fekete sas árnyékában]. *Revija*, 6 (1966.), str. 50–69.
- Čolaković, Enver: Mladi Ady. *Revija*, 7 (1967.), str. 46–49.
- Čolaković, Enver: *Pogovor*. Csuka, Zoltán: *Moje dvije domovine*. Lirika. Preveo: Čolaković, Enver. Sarajevo: Svjetlost. 1972.
- Čolaković, Enver: Predgovor. I. a.: *Zlatna knjiga mađarske poezije*. Zagreb: Nakladni zavod Matica hrvatske. 1978., str. 5–13.
- Čolaković, Enver: Pljusak i cvijet. Čolaković, Enver: *Izabrane pjesme*. Priredio: Čolaković, Zlatan. Zagreb: Hrvatsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda. 1990.
- Čolaković, Enver: O mom pjesničkom razvoju. [Pismo majci]. Čolaković, Enver: *Izabrane pjesme*, prir.: Čolaković, Zlatan. Zagreb: Hrvatsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda. 1990., str. 361–397.
- Čolaković, Zlatan: Bibliografija Envera Čolakovića. Čolaković, Enver: *Izabrane pjesme*. Sastavio: Čolaković, Zlatan. Zagreb: Hrvatsko književno društvo Sv. Ćirila i Metoda. 1990., str. 407–426.

- Hrvatska enciklopedija* 2. sv. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”. 2000.
- Kisić Kolanović, Nada: „Islamska varijanta” u morfologiji kulture NDH 1941.–1945. *Časopis za suvremenu povijest*, 39. (2007.), str. 63–95. hrcak.srce.hr/file/24488
- Krleža, Miroslav: Madžarska varijacija (1922.). *O Erazmu Rotterdamskom*. (Sabrana djela Miroslava Krleže. Eseji i članci 2.). Priredio: Malinar, Anđelko. Sarajevo: Oslobođenje. 1979., str. 71–92.
- Krleža, Miroslav: Madžarski lirik Andrija Ady (1930). *O Erazmu Rotterdamskom*. (Sabrana djela Miroslava Krleže. Eseji i članci 2.). Priredio: Malinar, Anđelko. Sarajevo: Oslobođenje. 1979., str. 47–69.
- Nemec, Krešimir: Enver Čolaković. *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školske knjige. 2000.
- Vujicsics D. Sztoján: A magyar költészet horvát aranykönyve. Enver Čolaković halálának ötödik évfordulójára. *Nagyvilág*, 26 (1981.), str. 1237.–1240.

BIBLIOGRAFIJA RADOVA ENVERA ČOLAKOVIĆA IZ HUNGAROLOŠKOG ASPEKTA

Hungarološki članci

- Kratak osvrt na suvremenu mađarsku komediografiju. (Povodom praizvedbe duhovite komedije „Lako muškarcima” od Pála Barabása). *Hrvatska pozornica*, (Sarajevo), 3 (1943.), 4–5, 43–45.
- Ady. *Život*, (Sarajevo), 6 (1957.), 7–8, 27–37.
- Ady. *Književnik*, (Zagreb), 3 (1961.), 23, sv. 1, 570–588.
- Madžarska kulturna geneza u spektru Adyjeve umjetnosti. *Rukovet*, (Subotica), 9 (1963.), 7–8, 400–401.
- Muzička pedagogija u Mađarskoj. Suautorica: Čolaković, Stella. *Muzika i škola*, 8 (1963.), 4, 138–141.
- Zoltán Csuka i njegovo „Ognjeno zvono”. *Forum*, 4 (1965.), 10, 334–344.
- Suvremena fizionomija mađarskog časopisa „Új Írás”. *Republika*, 21 (1965.), 11, 506.

- (eč) [E. Čolaković]: Krleža i Matković u mađarskom prijevodu. *Telegram*, 7 (1965.), 292, (3. prosinca), 12.; [Skrraćena verzija istog prikaza] *Republika*, 22 (1966.), 1, 48.
- Marginalije uz prijevode iz mađarske poezije. *Mogućnosti*, (Split) 12 (1965.), 4–5, 547–559.; *Zbornik radova o prevođenju*. Beograd: Savez književnih prevodilaca Jugoslavije. 1966.
- Djela jugoslavenskih književnika na stranicama mađarskih časopisa. *Telegram*, 8 (1966), Inozemne kulturne informacije, 9.
- U sjeni crnog orla. [Miroslav Krleža. A feketé sas árnyékában]. *Revija*, 6 (1966.), 6, (XI.–XII.), 50–69.
- Naša književnost u stranoj periodici. *Kolo*, 4 (1966.), 12, 670–678.
- Povodom izbora iz poezije Zoltána Csuke. *Život*, (Sarajevo), 16 (1967.), 1–2, 93–94.
- Mladi Ady. *Revija*, (Osijek), 7 (1967.), 2, 46–49.
- Imre Csanádi. *Revija*, (Osijek), 7 (1967.), 5, 52–53.
- Zoltán Kodály. In memoriam. Suautorica: Čolaković, Stella. *Muzika i škola*, 12 (1967.), 1, 2–6.
- Decembar u Budimpešti. *Telegram*, 9 (1967.), 9, (22. prosinca), 9.
- Pred Adyjevim spomenikom. *Telegram*, (Zagreb), 11 (1969.), (18. travnja), 14–15.
- Pjesnik – nerazrješiva zagonetka (uz pedesetogodišnjicu smrti Endre Adyja). *Hrvatski književni list* (Zagreb), 2 (1969.), 11, 9.
- Burevjesnik Ady. *Poezija*, (Novi Sad), 1 (1969.), 2, 76–79.
- Razmjeri jednog zrcala. Antologija naših književnosti na mađarskom jeziku. *Telegram*, 12 (1970.), (23. siječnja), 8.
- József Darvas. *Forum*, 10 (1971.), 10–11, 646–649.
- Pogovor u knjizi Illyés, Gyula: *Poezija*. Preveo: Enver Čolaković. Zagreb: Mladost, (Biblioteka Orion). 1971. 157–162.
- In memoriam Lajos Zilahy (1891.–1974.). *Oko*, 2 (1974.), (12. prosinca), 72.

Umjetnički prijevodi mađarske književnosti

Poezija

- Ady, Endre. U jeftinom fijakeru; Crveno sunce. *Krugovi*, 2 (1953.), 7, str. 646–647.

- Ady, Endre. Tri pjesme (Plakati; Krevet me zaziva; Tužaljka nezadovoljna mladića.) *Život* (Sarajevo), 7 (1958.), 1, str. 57–59.
- Ady, Endre. Pet pjesama (Sin Goga i Magoga; Moja vojska; Majka i kći; Naše dijete; Krv i zlato). *Rukovet*, (Subotica), 9 (1963.), 7–8, str. 412–415.
- Ady, Endre. Sam s morem. *Revija za kulturu i umjetnost*. (1963.), 15, (1. kolovoza).
- Csuka, Zoltán. Gore glavu. [Pjesme: Ognjeno zvono; Oh, Uganda!...; Zraka smrti; Pjesnici, gore glavu!; Pjesma ličkih nadničara; Pjesme priviđenja; Krik iz daljine; Zidamo ljubav; Tih, zanesen poljubac na tvoje čelo]. *Forum*, 4 (1965.), 10, str. 345–358.
- Mađarska lirika. [Ady, Endre: Pjesma mađarskih jakobinaca; József, Attila: Ne vičem ja; Weöres, Sándor: Grofičica; Kassák, Lajos: Naša braća; Illyés, Gyula: Na ničijoj zemlji moje vjere; Benjámín, László: Kata; Váci, Mihály: Slijepi strah; Garai, Gábor: Krónika]. *Razlog*, 5 (1965.), 41–42, str. 744–751.
- Prepjevi iz mađarske lirike [Balassi Bálint, Gyöngyösi István, Faludi Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Ady Endre, Babits Mihály, Kassák Lajos, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, József Attila, Radnóti Miklós, Váci Mihály, Bede Anna, Fodor András, Garai Gábor, Ladányi Mihály, Györe Imre, Baranyi Ferenc, Weöres Sándor, Nyerges András]. *Mogućnosti* (Split), 12 (1965.), 4–5, str. 390–433.
- Kodály, Zoltán: Psalmus hungaricus (Kecskeméti Vég, Mihály: 55. zsolttár). Praizvedba: 1965.; zbor i orkestar RTZ-a, dirigent: Dešpalj, Pavle.
- Iz suvremene mađarske poezije. [Pilinszky, János; Váci Mihály; Nagy, László, Juhász, Ferenc; Ladányi, Mihály; Simon, István; Garai, Gábor; Csoóri, Sándor; Csanádi, János; Buda, Ferenc; Baranyi, Ferenc]. *Republika*, 22 (1966.), 1, str. 16–19.
- Ady, Endre. Oplačite mene [Sirasson meg engem]; Divina Comoedia; Kući [Haza]; Još jednom [Még egyszer]; Obožavalac noći [Éjímádó]; Žena suza [A könnyek asszonya]; Fuimus. *Revija*, (Osijek), 7 (1967.), 2, str. 46–49.

- Csuka, Zoltán. Osam pjesama. [Večernja nas oluja boja obužima; Po paklenoj vatri skakućemo; Mlada djevojka; Večernja zvono; Chaplin; Drvosječa prosjak; Jednostavna lešina na smetljištu; Mladi orah]. *Život* (Sarajevo), 16 (1967.), 1–2, str. 63–67.
- Csanádi, Imre. Pet pjesama (Seljačke molitve [Parasztok fohásza]; Blijesak u zoru [Hajnali káprázat]; Savez [Szövetség]; Kalendarium [Kalendárium]; Vrtlog zvijezda [Csillagforgó]). *Revija*, (Osijek), 7 (1967.), 5, str. 41–51.
- Bácski, György. Kip-kop; To se zaboraviti ne smije; Circus mundi; Krug. *Republika*, 23 (1967.), 9, str. 410.
- Fodor, András. Koncert u Parizu. *Muzika – škola – društvo*, 13 (1968.), 2, str. 69–72.
- Iz mađarske poezije. [Károlyi, Amy: Nature morte; Radnóti, Miklós: Razglednice 1, 2, 3, 4.; Vas, István: U odsjecima vremena; Benjámín, László: Zadaća]. *Telegram*, 9 (1968.). (28. lipnja), 10.
- Ady, Endre. Izbor pjesama. [Bijela tišina; Čovjek u nečovječnosti; Nema ničeg nema; U posljednje jutro]. *Telegram*, 10 (1969), 18. travnja, str. 15.
- Ady, Endre. Priznanje Dunava; Tužaljka nezadovoljna mladića. *Hrvatski književni list* (Zagreb), 2 (1969.), 11, str. 9.
- Csuka, Zoltán. Osorski primjer. *Telegram*, 10 (1969.), str. 490, (19. rujna).
- Nagy, László. Poklon. *Hrvatski tjednik*, 1 (1971), (19. studenog), str. 13.
- Illyés, Gyula. *Poezija*. Preveo: Enver Čolaković. Zagreb: Mladost, (Biblioteka Orion). 1971.
- Csuka, Zoltán. *Moje dvije domovine. Lirika*. Preveo: Enver Čolaković. Sarajevo: Svjetlost. 1972.
- Csuka, Zoltán. Moje dvije domovine [Ognjeno zvono; Septembar na obali Vardara; Groblje u Jelsi; Zimska pjesma samo srebro; Tiha jesenja pjesma; Tri pjesme mome orahu: Mladi orah; Zajedno s mojim orahom; Opet zajedno]. *Narodne novine*. List Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj (Budimpešta), 26 (1972.), 33, (17. kolovoza), str. 4.

- Csuka, Zoltán. Suprostavljenje smrti; Učenjak i vojnik; Isak Vijetnamac; Tri odgovora na tri pitanja; Poruka Muze. *Život* (Sarajevo), 22 (1973.), 7, str. 39–44.
- Csuka, Zoltán. *Poezija*. Preveo i odabrao: Enver Čolaković. Zagreb: Mladost. (Biblioteka Orion). 1975.
- Weöres, Sándor. Koji će me naći; Godišnjaci prirode; Skriveni svijet; Pjesma s otočja Nakai u Južnom moru. *Oklo*, 3 (1975.), 81, (17. travnja).
- Balassi, Bálint. Ždralovima govori. David, Andraš: *Mostovi uzajamnosti. Poglavlja o jugoslovensko-mađarskim kulturnim i književnim vezama*. Novi Sad: Radnički univerzitet Radivoj Ćirpanov. (Biblioteka saznanja). 1977. str. 105.

Pjesničke antologije

- Antologija svjetske lirike*. [Prepjevi pjesama desetorice mađarskih pjesnika.] Uredili: Ježić, Slavko i Krklec, Gustav. Zagreb: Kultura. 1956.
- Antologija svjetske lirike*. [Prepjevi pjesama četrnaestorice mađarskih pjesnika.] Uredio: Ježić, Slavko. Zagreb: Naprijed. 1965.
- Ady, Endre: Sam s morem. *Izbor remek djela svjetske erotične ljubavne literature*. Uredio: Joe Matošić. Zagreb: Vjesnik, 1965. str. 100.
- Petőfi, Sándor: [Luda; Mađarski plemić; 15. mart 1848; Svjetska mržnja; Noć]; Ady, Endre [Sin Goga i Magoga; Prapokosnik; Krv i zlato; Volio bih da me vole; Krevet me zazi-va; Kradljivac moje sudbine; U srcima mladih živim]. *100 pjesnika svijeta*. Uredio: Šoljan, Antun. Zagreb: Stvarnost. 1971. str. 203–205; str. 333–338.
- Ady, Endre [Nama treba Mohač; Sin Goga i Magoga; Krv i zlato; Volio bih da me vole]; Babits, Mihály [Daleko, daleko]; Kosztolányi, Dezső [Kad četrdesetu pređeš]; József, Attila [Ne vičem ja]; Kassák, Lajos [Konj umire ptice uzlijeću]; Weöres, Sándor [Skriveni svijet; Grofičica]; Illyés, Gyula [Doleo ergo sum]; Juhász, Ferenc [Povijest]. *Antologija moderne poezije zapadnog kruga (od Baudelairea do danas)*. Uredio: Šoljan, Antun. Zagreb: Školska knjiga. 1974. 1980. str.

165–167., str. 168., str. 169., str. 170., str. 171., str. 193–394., str. 395., str. 396.

Zlatna knjiga mađarske poezije. [Izbor pjesama i prepjevi dvije stotine pjesnika od 15. stoljeća do danas.] Sastavio i preveo: Enver Čolaković. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. 1978.

Proza

Šinko, Ervin: *Četrnaest dana.* Roman. Preveo s mađarskog: E[enver] Č[olaković]. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske. 1947.

Šinko, Ervin: *Eto ide naša sila. Uz omladinsku prugu.* Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske. 1947.

Šinko, Ervin: *Pripovijetke.* Zagreb: Zora. (Mala biblioteka). 1950.

Šinko, Ervin: *Aronova ljubav. Lirska pripovijetka.* Preveo s mađarskog rukopisa: Enver Čolaković. Zagreb: Zora. (Mala biblioteka). 1951.

Déry, Tibor. Dvije žene. Pripovijetka. *Mogućnosti* (Split), 12 (1965.), 4–5, str. 360–389.

Csorba, Győző. O sebi, o mojim pjesmama. [Lírai alkat vagyok]. *Život* (Sarajevo), 16 (1967.), 11–12, str. 95–97.

Darvas, József. Imendan. [Odlomak iz romana *Harangos kút*]. *Forum*, 10 (1971.), 10–11, str. 650–668.

Radó, Sándor: *Dora javlja.* Rijeka: O. Keršovani, (Biblioteka Svjedočanstva). 1972.

Prozne antologije

Móricz, Zsigmond: Pravednost nepobjediva cara; Déry, Tibor: Crv brašnenac. *100 odabranih novela svjetske književnosti.* Uredili: Šoljan, Nada i Šoljan, Antun. Zagreb: Stvarnost. 1968. str. 255–258; str. 361–371.

Velika Epohina enciklopedija aforizama. [Prijevod i izbor građe s mađarskog područja.] Pripremili: Đuro Plemenčić i Đuro Šnajder. Zagreb: Epoha. 1968.

Stručni prijevodi

- Magos, G.[yörgy]. Promjene u mađarsko-jugoslavensko-talijanskim odnosima 1926.-1927. *Historijski zbornik*, 11-12 (1958.-1959.), str. 49-64.
- Bata, Imre. Slike i usporedbe, dvadeset godine mađarske lirike. *Razlog*. 5 (1965), 41- 42, str. 752-765.
- Pándi, Pál. Petőfijeva ars poetica i njegovo mjesto u književnosti. *Mogućnosti* (Split), 12 (1965.), 4-5, str. 512-546.
- Csuka, Zoltán. Miroslav Krleža i Balade Petrica Kerempuha. *Republika*, 34 (1968.), 7, str. 437-439.
- Varga, József. Krležin sud o Monarhiji. *Republika*, 34 (1968.), 7, str. 440-441.
- Németh, László. Krleža o Adyju. *Republika*, 34 (1968.), 7, str. 442.

Prijevodi Čolakovićevih djela na mađarski jezik

- Bolondos Anci az automata büfé előtt. Preveo: Bácski, György. *Igaz Szó* (Bukarest), 16. (1968.), 2., str. 262., 265
- A félbemaradt játszma. Preveo: Csuka, Zoltán. *Nagyvilág*, 13 (1968.), 12, str. 1813.-1846.
- Értelmiségi. Prevela: Hajnal, Anna. *Nagyvilág*, 16 (1971.), 3, str. 364.
- Miniatűrök a Nyelvtan ciklusból; Miniatűrök a Tragoedia Humana ciklusból. *Csillagpor. Jugoszláv lírai antológia*. Uredio i preveo: Csuka, Zoltán. Budapest: Magvető. 1971. str. 283-285.
- Változatok egy témátlan témára. Preveo: Dudás, Kálmán. *Üzenet*, 3 (Szabadka), (1973.), 2. str. 135-140.
- Találkozás; Bolondos Anci az automata büfé előtt. *Hol vannak azok a tengerek. Mai jugoszláv költők*. Preveo i uredio: Bácski, György. Bukarest: Kriterion. 1973. str. 48-49., str. 50-51.
- Petőfi - a forradalom költője. Preveo: Csuka, Zoltán. *Kortárs*, 17 (1973.), 1. str. 187-188.
- Boszniai paraszt. Preveo: Weöres, Sándor: *Egybegyűjtött műfordítások 2*. Budapest: Magvető. 1976. str. 211.
- Bölcsesség egy garasért. Preveo: Weöres, Sándor: *Egybegyűjtött műfordítások 2*. Budapest: Magvető. 1976. str. 211.

- Tél a falumban. Preveo: Weöres, Sándor. *Egybegyűjtött műfordítások* 2. Budapest: Magvető. 1976. str. 212.
- Te aki megölted édesanyámat. Preveo: Weöres, Sándor. *Egybegyűjtött műfordítások* 2. Budapest: Magvető. 1976. str. 212–213.
- Verssorok az alkonyatban. Prevela: Hajnal, Anna. *Összegyűjtött művei* 2. Budapest: Magvető, 1980. str. 526–527.
- Értelmiségi. Prevela: Hajnal, Anna. *Nagyvilág*, 16 (1971.), 3. str. 364; *Összegyűjtött művei* 2. Budapest: Magvető. 1980. str. 527–528.

Pjesma posvećena Enveru Čolakoviću

- Károlyi Amy. Enver Čolaković. *Élet és Irodalom*. 20. (1976.), 52, (december 25.), 10. I. a.: *A nyúl feje*. Budapest: Magvető. 1979. 64.

Stručna literatura o Enveru Čolakoviću u Mađarskoj

- Lévay, Endre. A költő és korszaka. [Recenzió Csuka Zoltán *Poezija* című kötetéről]. *Üzenet*, (Szabadka), 5 (1975.), 10., str. 795–796.
- Fried, István. Csuka Zoltán: *Poezija*. *Jelenkor*, 18 (1975.), 11., str. 1043–1044.
- Csuka, Zoltán. Jugoszláviai körkép VIII. *Jelenkor*, 19 (1976.), 11. str. 1030–1031.
- Csuka, Zoltán. A magyar költészet aranykönyve. A Horvát Matica magyar antológiája. *Magyar Nemzet*, 34 (1978.), 273. (november 19.), str. 13.
- Csuka, Zoltán. Aranykönyv. *Könyvvilág*, 34 (1978.), 12., str. 16.
- Vujicsics D., Sztoján. A magyar költészet horvát aranykönyve. Enver Čolaković halálának ötödik évfordulójára. *Nagyvilág*, 26 (1981.), 8, str. 1237–1240.
- Filaković, Stipan. Graditelj mostova. *Narodne novine*. List Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj (Budimpešta), 41 (1986.), 36. (4. rujna – septembra), str. 7.
- Vujičić D. Stojan. Južni i sjeverni susjedi. *Oko*, 14 (1986.). str. 375.

- Mann, Jolán. Enver Čolaković, a többszörös identitású elhallgatott író és műfordító. *Az identitás forrásai. Hangok, szövegek, gyűjtemények*, prir. László Boka, Ferenc Földesi, Balázs Mikusi, Budapest: Bibliotheca Nationalis Hungariae, Gondolat, 2012, str. 162–178.
- Kiss Gy., Csaba. Budapest–Zágráb: oda-vissza 3.: Enver Čolaković és antológiája. *Irodalmi Szemle* (Bratislava), 55. (2012) 9. str. 34–36; Enver Čolaković és antológiája. *Budapest–Zágráb: oda-vissza. Művelődéstörténeti esszék 1999–2004*, Budapest: Nap, 2015, str. 168–172.
- Gavran, Marija. Važnost i vrsnost Čolakovićeve Zlatne knjige mađarske poezije. *Behar. Časopis za kulturu i društvena pitanja*, (Zagreb). Poseban broj: *Trajni književni znamen Envera Čolakovića. Međunarodni znanstveni simpozij povodom 100. godišnjice rođenja književnika Envera Čolakovića*, 22 (2013), br. 114, str. 140–141.
- Kiss Gy., Csaba. Egy bosnyák klasszikus Budapestről. *Hitel*, 26 (2013), 12., str. 106–109.
- Kiss Gy., Csaba. Enver Čolaković i njegova antologija. *Budimpešta–Zagreb s povratnom kartom*. Prevela: Kristina Katalinić, Zagreb: Srednja Europa, 2014, str. 191–195.